

OBLAČILNO ISTOVETENJE ČRNOGORCEV

Pripadnostno kostumiranje, ki se je razvilo na podlagi oblačilne dediščine dinastije Crnojevićev

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Pripadnostno kostumiranje Črnogorcev se je, podobno kot pri večini drugih narodov v Evropi, razvilo v 19. stoletju, a je bila podlaga razvoju drugačna kot na Slovenskem in v večini drugih evropskih okolij. Črnogorski pripadnostni kostum se ni razvil kot interpretacija oblačil kmečkega prebivalstva, temveč na podlagi oblačenja predstavnikov plemiške dinastije Crnojevićev, ki so Črni gori vladali v drugi polovici 15. stoletja.

Ključne besede: oblačenje, oblačilna kultura, tradicija, »narodna noša«, pripadnostno kostumiranje, Črna gora

Abstract: Like in the majority of European nations, affiliated costuming of the Montenegrins developed in the 19th century. Its basis, however, was different than in Slovenia and most of Europe. Rather than an interpretation of clothing worn by the rural population, the affiliated costume of the Montenegrins evolved emulating the clothing style of the noble dynasty of Crnojević, which ruled Montenegro in the second half of the 15th century.

Key words: clothing style, clothing culture, tradition, "national costume", affiliated costuming, Montenegro

Uvod

Na Slovenskem je znan pregovor »obleka naredi človeka«. Sporočilno mu je sorodna misel italijanskega filozofa, semiotika in pisatelja Umberta Eca (1973), da »s svojo obleko govorimo«. Obleka človekovo pojavnost zaznamuje vse od tedaj, ko se je človek odločil spremeniti videz, ki mu je dan po naravni poti. Oblačenje in urejanje telesa je postalo eno od vodilnih načinov njegovega neverbalnega komuniciranja z okoljem. Zato je spoznavanje in analiziranje sporočil, ki jih človek širi z lastnim videzom, pomembno področje humanistike, ki pozna več smeri raziskovanja oblačenja. Ena od teh je tudi raziskovanje pripadnostnega kostumiranja, kakor označujemo oblačenje »narodnih noš« oziroma pripadnostnih kostumov (Knific 2008, 2010). Pričujoči prispevek analizira korenine in rabe tovrstnih kostumov v Črni gori.

Na začetku naj pojasnim svojo terminologijo. Teoretski pregled raziskav o »narodni noši« je (sicer le za Hrvaško) pripravila Branka Vojnović-Traživuk (2001). O ustreznosti termina »narodna noša« kot primernega za rabo v raziskovanju preteklega oblačenja je pisal Jadran Kale (2009a: 109–126). O terminu »narodne noše« v odnosu do mode pa sta pisala Dunja Rihtman-Auguštin (1976: 113–122) in Jadran Kale (2009b). Toda glede na večplastni in pogosto napačno razumljen pomen izraza »narodna noša« se po Knifičevem predlogu (2008, 2010) raje kot za ta termin odločam za rabo izraza »pripadnostni kostum«, namesto o oblačenju »narodnih noš« pa govorim o pripadnostnem kostumiranju.

Poglejmo še, kaj o oblačenju in pripadnostnem kostumiranju govori teorija. Človekov osebni videz je rezultat pogačnega razmerja med modno ponudbo ter osebno izbiro in rabo, moda pa kot družbena (pri)sila disciplinira človekov okus in primernost izbire (Žagar 2015: 155–180), kar

se kaže ne le v oblačenju, temveč tudi v pripadnostnem kostumiranju. »Narodne noše« oziroma pripadnostni kostumi so se razvili

na podlagi interpretacije enega ali več virov, ki so pričali o preteklih načinih oblačenja pripadnikov prostorsko omejenih družbenih skupnosti [...] in so šele pozneje, z razvojem in splošnim sprejetjem v širših predstavniških skupnostih, kot sta na primer narod in nacija, postale[i] njihov splošni vizualni identifikacijski simbol. (Knific 2010: 20)

Njihovo sprejetje je odvisno od več dejavnikov, na njihove elemente pa tako kot pri siceršnjem oblačenju vpliva pogačajsko razmerje med ponudbo ter osebno izbiro in rabo. Ob tem je pomembno družbeno sprejetje in prepoznavanje specifičnih starih, a na novo (re)konstruiranih oblačilnih oblik, ki jih ljudje dojemajo in sprejmejo kot »narodno nošo«, obleko ali preobleko, s katero hote ali ne hote izražajo pripadnost etniji ali narodu, kar je uveljavljeno domala v vseh evropskih okoljih (glej npr. De Vos in Romanucci-Ross 1995; Holy 1996; Huseby-Darvas 1995; Mathisen 1993; Stroraas 1986). Kot bom pokazala v nadaljevanju, se je to na poseben način odražalo v razvoju pripadnostnega kostumiranja Črnogorcev, ki je sledilo drugačni smeri kot pripadnostno kostumiranje pri mnogih drugih evropskih narodih.

Kulturo pripadnostnega kostumiranja Črnogorcev sem raziskovala z emske in etske perspektive. Kot Črnogorka dobro razumem lokalna pravila oblačenja, šege in simbole. Ob tem pa sem poskušala zavzeti tudi etsko perspektivo in pogledati na pripadnostno kostumiranje Črnogorcev kot neodvisna opazovalka, seveda »obremenjena« s strokovnimi nazori in znanji, tudi kot umetnica in kostumografinja.

* Olivera Eraković, mag. umetnosti, Dalmatinska 31, 81400 Nikšić, Črna gora; oljaerakovic@yahoo.com.

Od oblačenja do pripadnostnega kostumiranja

Barthes je uvedel semiotično teorijo mode, po kateri ima vsak kos oblačila svoj denotativen in konotativen pomen. Denotativni pomen izhaja iz videza, podobe, materiala in oblike, konotativni pa je povezan z občutki, asociacijami, vtisi in percepcijo. Ideologija modo ujame na ravni konotacije, prenesenega pomena, ki modo oziroma posamezne kose oblačila odtuji od njihove materialne dejanskosti in jih spremeni v prestiž, luksuz, okus, življenjski slog ali statusni simbol (Barthes 1967, 1990). Enako kot za oblačilno modo velja tudi za pripadnostno kostumiranje.

Po nekaterih starejših teorijah naj bi se oblačenje razvilo zaradi potrebe po zaščiti človekovega telesa pred hladom in vlago (Galović 2001: 15), a so etnologi in arheologi opozorili, da najstarejše najdbe kažejo na kulturno-ritualni oziroma magijski pomen oblačenja (Galović 2001: 15). Ingrid Loschek je opozorila na simbolni pomen obleke in zavrnila stališča, da je oblačenje sprva služilo zaščiti telesa pred vremenskimi vplivi oziroma da je posledica sramu (Loschek 1991: 31). Pri pripadnostnem kostumiranju je simbolna vloga oblačenja posebej izrazita. Z oblačenjem se je od nekdaj neverbalno komuniciralo, prenašalo osebna, družbena in statusna sporočila, pri pripadnostnem kostumiranju pa je treba imeti v mislih tudi politiko komuniciranja, ne nazadnje takrat, ko tovrstni simboli nastopajo v muzejih (glej npr. Roglej Škafar 2003) oziroma jih uporabljajo akterji na polju folklorizma (glej npr. Poljak Istenič 2011).

V razvoju je oblačenje prevzelo mnoge funkcije, med drugim estetsko, erotično, moralno-versko, statusno, poudarjanje pripadnosti subkulturam itd. (Vujačić 2008: 71). Ena od njih je izražanje nacionalne, etnične in lokalnih identitet, kar se najpogosteje dogaja tudi s pripadnostnim kostumiranjem. To se je pri evropskih narodih razvijalo na zelo različnih temeljih, zaradi česar so pripadnostni kostumi ob enaki osnovni funkciji – izražanje in poudarjanje etnične, narodne ali nacionalne identitete – dobili zelo različne oblike. Pripadnostni kostum pa odraža tudi duh dobe, in sicer tako, da »kaže stalne značilnosti neke skupnosti, pa tudi številne variacije, sposojanja iz drugih kultur ter razplastene akulturacijske procese in njihove posledice za določen prostor in ljudi v njem« (Vujačić 2008: 39).

Kaj pripadniki določene zamišljene skupnosti prepoznajo kot lastno oblačilno dediščino, na podlagi katere oblikujejo pripadnostni kostum, s katerimi se lahko identificirajo, je odvisno od številnih dejavnikov. Vsekakor pa na obliko pripadnostnih kostumov bolj kot nekdanje oblačenje pripadnikov naroda vplivajo drugi dejavniki. Najprej izbira, ki se omejuje na bolj ali manj odmaknjeno preteklost in se sodobnosti ponuja kot eksotizem. Možnost izbire ponujajo omejeni viri, ki pričajo o oblačenju pripadnikov naroda v zgodnejših obdobjih njegovega razvoja, in neobvladljiva količina virov, ki pričajo o oblačenju v zadnjih letih in desetletjih. Ne glede na pomanjkljivost zgodnejših in po-

znejših virov se pripadnostno kostumiranje navadno razvije iz kombinacije obojega. Pomembno je, da imajo predmeti oblačilne rabe v očeh pripadnikov naroda status oblačilne dediščine. Pri tem je neogibna stereotipizacija izbranih sestavin, ki postanejo simbolna podlaga prepoznavanja pripadnikov naroda, prek katere se ti tudi ločujejo od svojih Drugih. Gre za odbiranje oblačilnih sestavin, ki s simbolizacijo omogočijo poenotenje navznoter, do nečlanov skupnosti pa definirajo razliko (Knific 2010). To sicer omenjajo tudi nekritične obravnave, ki skušajo predstaviti pretekle načine oblačenja, a v resnici predstavljajo rezultate pripadnostnega kostumiranja (glej npr. Andrejić 1976, 1994).

Kot predstavljam v nadaljevanju, so se pripadnostni kostumi Črnogorcev, podobno kot pripadnostni kostumi mnogih drugih evropskih narodov, začeli razvijati v 19. stoletju, pri čemer pa so bili zgledi, ki so jim sledili in na katere so se Črnogorci naslanjali pri razvijanju pripadnostnega kostumiranja, precej starejši. Kljub zavedanju, da se pripadnostni kostum na oblikovni ravni lahko razvije iz zelo različnih podlag, je zanimivo, da se je v Evropi večina pripadnostnih kostumov naslonila na pretekla pričevanja o oblačenju kmečkega prebivalstva (Knific 2010), črnogorski pripadnostni kostum pa je za osnovo vzel oblačilno dediščino plemičev – Crnojevičev, ki so živeli v drugi polovici 15. stoletja. Zakaj? Predvsem zato, ker se je tudi črnogorska država razvila na njihovi dediščini – Crnojevići so dali državi Črni gori tudi ime.

Doslej je večina raziskovalcev, ki so se ukvarjali z zgodovino pripadnostnega kostumiranja Črnogorcev, menila, da je za oblikovanje črnogorskega pripadnostnega kostuma najbolj zaslužen Peter II. Petrović Njegoš (1813–1851). Oblikovanje mišljenja o Njegošu kot ustvarjalcu črnogorskega pripadnostnega kostuma so spodbujali mnogi »njegošologi«, ki so bili tako obremenjeni z Njegoševo genialnostjo, da so mu pripisovali zasluge za različne sfere življenja Črnogorcev, tudi za oblačenje. »On se trudi, da svoje sonarodnjake kulturno povzdigne in jih kot takšne prikaže svetu. Tudi v črnogorske obleke je uvedel lepši kraj«, je pisal Njegošev sodobnik, književnik Ljuba Nenadović, podobno pa tudi Jovan Vukmanović (Njegoševa noša 1952; glej tudi Durković Jakšić 1953). Vendar pa raziskovanje številnih arhivskih virov in literature pokaže, da se je črnogorski pripadnostni kostum sicer res razvil v 19. stoletju – v dobi, ki jo je pomembno zaznamoval Peter II. Petrović Njegoš (glej Baskar 2016), a se je oblikovno in simbolno naslonil na oblačenje plemičev v času dinastije Crnojevičev, ki so v 15. stoletju upravljali fevdalno-rodovno državo (o tem več v nadaljevanju).

Črnogorci s pripadnostnim kostumiranjem od 19. stoletja dalje izražajo nacionalno in lokalne identitete, v njihovih pripadnostnih kostumih pa se kažejo sledi preteklih načinov oblačenja in simbolov, ki so pomembno zaznamovali oblikovanje črnogorskega naroda. Toda ne oblačenje in ne pripadnostno kostumiranje ne moreta biti obravnavana

na kot nespremenljiva tvorba, temveč kot stalno spremenjajoča se praksa, ki je vpeta v zapletena pogajanja med lokalnimi, transnacionalnimi in globalnimi normami lepega in primernege. Oblačilna moda je torej vplivala in še naprej vpliva na pripadnostno kostumiranje Črnogorcev, njihovo pripadnostno kostumiranje pa sooblikuje razvoj tistega dela oblačenja, ki v bolj ali manj preoblikovani podobi ohranja nekatere pretekle oblačilne oblike. Danes so v Črni gori elementi pripadnostnega kostumiranja prisotni v modnem oblačenju, tudi v oblačenju elit. Če želijo posamezniki poudarjati svojo drugačnost in individualnost, potem je najboljša pot za doseg tega cilja prav izstopajoči način oblačenja. Posamezniki in skupine skušajo z vpadljivo oblačilno podobo poudarjati svojo identiteto (Barnard 2005: 38). Z oblačilnim videzom tako nekateri posamezniki oblikujejo vrednost svoje javne podobe in skušajo z njo ustvariti čim pozitivnejši odziv javnosti. Skušajo pritegniti pozornost drugih ljudi, obenem pa vzpostavljati zavestni, nezavedni ali naključni primerjalni interaktivni most z drugimi posamezniki, saj so, kakor trdi Stane Južnič (1993: 102), ljudje identifikacijsko soodvisni drug od drugega. Po mojih terenskih ugotovitvah za Črnogorce velja, da je obleka cenjen in vpadljiv vedénjski model neverbalne komunikacije. Pri tem so še posebej pomembni različni znaki oblačenja, ki razkrivajo družbeni položaj, kulturno ozadje in razsežnosti osebne pomembnosti. Če so dizajnerska oblačila v zadnjih desetletjih postala simbol črnogorskih elit, se poraja vprašanje o podobni vlogi »slavne črnogorske noše« oziroma elementov pripadnostnega kostuma. Ali v povezavi z zgodovino Crnojevičev služi modernim elitam, novi gospodi, da v novih zgodovinskih okoliščinah izražajo svojo domnevno pravico do prestiža in privilegijev? Pri pripadnostnem kostumiranju je ključno izražanje narodne identitete, pripadnost »narodu« pa je lahko v tesni zvezi s pripadnostjo njegovim elitam.

Dediščina Crnojevičev

Oblačenje ljudi, ki so živeli v Črni gori, se je od poznega srednjega veka, za katerega so na voljo najzgodnejši podatki, pa vse do danes spreminjalo – sledilo je oblačilni modi. Latinski izraz *modernus*, ki pomeni »novo«, najdemo že v 6. stoletju, ko izraz označuje razliko med preteklo pogansko in novo krščansko dobo. Na splošno pa velja, da se je moda začela razvijati v poznem srednjem veku in se razcvetela v 19. stoletju s kapitalizmom, industrijo in množično proizvodnjo (Svensen 2005: 25).

V poznem srednjem veku se v dobi dinastije Crnojevičev, ki je na območju države Zeta (Črna gora) vladala med letoma 1451 in 1499, omenjajo tkanine za izdelovanje oblačil, in sicer svila, *čoja* ter različna bombažna blaga. Blago, ki so ga uporabljali pripadniki najvišjega družbenega sloja, so dobivali iz tujine, pretežno iz Benetk, Dubrovnika in drugih evropskih mest. Prav Benetke so bile tedaj pravi pomorski, proizvodni in trgovski velikan, kjer so izdelovali

in prekupčevali s svilenim, volnenim in bombažnim blagom, »ki so ga prodajali v Sredozemlju, na Vzhodu in tudi v Zeti« (Mrvaljević 2006: 24–25). V prvih desetletjih 15. stoletja se je manufakturna proizvodnja tkanin razvila tudi v Dubrovniku. Ta je konkuriral Benetkam, a so slednje s carinami omejevale izvoz. Prav tako so preprečile, da bi z manufakturno proizvodnjo tkanin začeli v Kotorju, ki je bil pod beneško nadvlado (Mrvaljević 2006: 24–25).

Mesto v Zeti, kjer so v času vladavine Crnojevičev uspeli začeti in sčasoma razviti manufakturno proizvodnjo sukna, je bilo Herceg Novi. Kosta N. Kostić v delu *Stara srpska trgovina in industrija (Stara srpska trgovina i industrija)* iz leta 1904 piše (po Dragičević 1962: 28), da so za potrebe tamkajšnjega srednjeveškega plemstva iz Dubrovnika in Italije uvažali svilene in druge tkanine (*kavad* ali *fustanje*, *sandao*, *skrlat*, *fino sukno*, *aksamit*, *panadur*, *hamuže*, *hazdaje*, *bračin*, *čelun*, *damaškin*, *grimiz*, *zlatne postave*, *plaštev*, *šube*, *kuntuši*, *hilda*, *zibeline*, *samurovina*, *bal-dahin*, *atlas* itd.), poleg tega pa tudi že izdelana luksuzna oblačila, namenjena plemičem. Imena za tedanjo dobo luksuznih tkanin izpričujejo tudi arhivski viri (npr. *vizantijski aksamit*, *brokat*, *samit*, *volut*, *raznobarvna čoja*). Ti omenjajo tudi *olovero*, tj. izjemno dragoceno tkanino škr-latne barve, imenovano tudi *carska tkanina*, ki jo je bilo dolgo časa prepovedano izvažati (Dragičević 1962: 28).

Navedeni viri o dragocenih tkaninah, ki so se v poznem srednjem veku v Črni gori uporabljale za izdelovanje plemiških oblačil, pričajo o razkošju takratnih elit. Zato je pomenljivo, da so se v 19. in 20. stoletju predstave o »tipično črnogorskem« oblačenju gradile prav na dediščini dobe, ki jo je v Črni gori zaznamovala dinastija Crnojevičev. Osnovna podoba svečane oziroma praznje obleke, ki so jo v 15. stoletju nosili člani dinastije Crnojevič, pa tudi praznje obleke njihovih vazalov (*vlastele*) se je v obdobju razvijanja črnogorske narodne zavesti preoblikovala v pripadnostni kostum, s katerim so Črnogorci izražali svojo narodno identiteto. Pripadnostni kostum se je sicer »oblikoval pod vplivom zgodovinskih dogodkov in usedlin mešane kulturne dediščine« (Vujačić 2008: 39), a je doba, ki jo je zaznamovala dinastija Crnojevičev, to dediščino neizbrisljivo zaznamovala. Crnojeviči so veljali za Črnogorce in z obleko so izražali visok družbeni položaj. Med razvojem pripadnostnega kostumiranja v 19. stoletju so se torej Črnogorci kot pripadniki nastajajoče narodne skupnosti radi poistovetili s svojim razkošjem in statusom. Crnojeviče so dojemali kot steber črnogorskega naroda, kot dokaz, da naroda ne tvori le kmečko prebivalstvo, ampak so njegov pomemben del tudi višji sloji.

Takemu izboru je botrovalo tudi dejstvo, da so ljudje z oblačenjem, ki je poudarjalo rabo dragih tkanin, kazali odpor do osmanskih predpisov, ki so v Črni gori omejevali oblačenje kmečkega prebivalstva. Osmanska oblast je kmetom prepovedala nositi oblačila rdeče, modre, vijolične in zelene barve, materiale, kot sta svila in žamet,

pozlačene obrobe in gumbе, pa tudi *skerlet* (ita. *scarlato*, tur. *iskerlet*), tj. živo rdečo barvo oziroma fino tkanino v tej barvi, ki so jo prodajali v Kotorju in v drugih trgovskih središčih v Zeti (Kovačević 1953: 197–199). Čeda Mijatović tako leta 1874 omenja nakup »finega škrlatnega suknja« (Mijatović 1874: 101–102). V zvezi s prepovedmi se omenjajo tudi druga prestižna blaga, ki so lahko pretkana z zlatom, in sicer *panadur*, tj. posebne vrste brokat, pa tudi *naceto* oziroma *nasit*, tj. zlati brokat azijskega izvora. Omejitve v rabi tkanin in barv za pripadnike različnih družbenih slojev so oblačilni redi sicer določali tudi drugod v Evropi, a ta prepoved med osmansko nadvlado je bila še razlog več, zakaj so bili ljudje med razvojem pripadnostnega kostumiranja naklonjeni mistifikaciji, stereotipizaciji in mitologizaciji oblačilne podobe Crnojevičev.

Romantika in vloga izobražencev

Obdobju osmanske nadvlade, ki se je začelo ob koncu 15. in trajalo do 19. stoletja, je sledila doba razvijanja narodne identitete. V 19. in v začetku 20. stoletja je v Črni gori prišlo do odločilnih sprememb na vseh področjih, od kulturnega in družbenega do gospodarskega in političnega. Začeli so se procesi modernizacije, industrializacije in urbanizacije ob prežemanju tradicije s sodobnimi trendi, ki so v Črno goro prihajali iz zahodne Evrope. To je bil čas, ko je marsikje po Evropi potekala nacionalizacija. Razvoj nacionalnih pripadnostnih kostumov je bil del teh procesov. S pripadnostnim kostumiranjem so sprva premožni sloji, za njimi pa tudi kmečko prebivalstvo izražali svojo narodno identiteto (Knific 2010).

S temi procesi so se v Črni gori zaostila tudi protislovja v oblačenju. Pri meščanih je bila v drugi polovici 19. stoletja opazna pospešena »evropeizacija«, v mesta priseljeni podeželani pa so pogosto še naprej nosili obleko iz svojega kmečkega okolja. Ob vsem tem pa se je med izobraženci in drugimi, ki so javno zagovarjali obstoj črnogorskega naroda, razvijalo pripadnostno kostumiranje, pri čemer se je v pretekle oblačilne oblike vpisovalo sodobno izražanje črnogorske narodne identitete. Eden od vidnih intelektualcev, ki so vplivali na opredelitev črnogorskega pripadnostnega kostuma, je bil Vuk Stefanović Karadžić.

Leta 1837 je Karadžić zapisal, da so Črnogorci običajno visoki, postavni, močni in zdravi ljudje, način življenja in pokrajina pa prispevata k temu, da so bolj suhi kot debeli ter da so zelo gibčni in okretni (Stefanović Karadžić 1975 [1837]: 12). Nadaljeval je z opisom njihovega načina oblačenja v začetku 19. stoletja. Gre za posplošen in tipiziran opis, ob branju katerega se zdi, kot da so se vsi Črnogorci oblačili enako (ali zelo podobno) in da je bilo njihovo oblačenje »od nekdaj« takšno. Tovrstni romantični opisi so bili pozneje osnova pripadnostnega kostumiranja. Karadžić opisuje:

Obleka Črnogorcev je ozka, do kolen segajoča halja, z ozkimi rokavi iz grobega blaga, ki ga izde-

lujejo sami. Dalje široke turške hlače (čakšire) do kolen, ki jih ob meji z Avstrijo šivajo iz modrega blaga, imenovanega raša, iz tkalnic v Dubrovniku. Od kolen do gležnjev nosijo gamaše iz enakega materiala, kot je zgornja halja. Zavezujejo jih pod kolonom, okrog meč pa pritrdijo s sponkami. Stopala imajo obuta v kratke volnene nogavice in s trakovi privezane opanke. Na glavi nosijo pokrivala iz rdeče volnene čoje, zavihana do vrha; na ven obrnjena stran je podložena s črnim blagom. V Črni gori redko nosijo srajce. Pod zgornjo haljo imajo večinoma rdeč telovnik iz čoje (džemadan), ki se prepogne oziroma prekriva, čez zgornjo haljo pa bogatejši navadno nosijo tudi rdeč brezrokavnik (jelek). Tako džemadan kot jelek sta navadno narejena iz fine čoje in pogosto izvezena z zlato nitjo in trakovi, brezrokavniki so okrašeni tudi s srebrnimi in pozlačenimi gumbi in sponkami. Čez haljo si okoli trebuha (slabine) opasejo rdeč volnen pas in čezenj »silaj«, za katerega zataknejo kratko puško in veliki nož. Na silaju visijo dva krajša nabojnika (fiškelije), okovana s cinkom, mošnja za denar in druge drobnarije, pa tudi mast, s katero mažejo orožje, da ne bi od dežja zarjavelo, in kresilo, ki je izdelano tako, da lahko služi kot izvijač ali kot šilo, s katerim se očisti cev puške. Poleg tega ima vsak Črnogorec ogrinjalo sive barve iz grobe domače tkanine, brez katerega se nikamor ne odpravi. Kadar je vreme lepo, ga nosi prek ramen, kadar pa dežuje, se z njim zaščiti in pazi, da se mu ne zmoči orožje; ponoči pa mu služi kot odeja. To je črnogorsko oblačilo tako poleti kot pozimi. [...] Lepo in dobro orožje je edina stvar, na katero so Črnogorci zelo ponosni in ga imajo za svoj nakit. In pri njih se res lahko najde tako orožje, ki bi ga lahko z vso pravico imenovali pravi nakit. (Stefanović Karadžić 1975 [1837]: 165–167)

O ženskem oblačenju pa pravi:

Ženske nosijo platneno ali volneno haljo, pisano izvezeno po rokavih in prsih, čeznjo dolgo obleko iz enakega belega blaga, kot je moška, z ozkimi rokavi. Prek nje se opasejo s tri prste širokim pasom, okovanim z medenino in okrašenim z rdečim kamenjem, spredaj na rumeni verižici visi britev, ob strani pa s cinkom okovana škatlica, tako kot pri moških. Čez to zgornjo obleko imajo še eno brez rokavov iz enakega blaga. Poleti slečejo obleko z rokavi in nosijo samo tisto brez njih. Spredaj pokriva obleko pisan volnen predpasnik z resami. Na nogah imajo dolge nogavice do kolen in opanke.

Vsaka ženska ima, tako kot moški, ogrinjalo, mlajše navadno iz rdeče ali pisane tkanine. Poročene ženske si pokrivajo glavo z ruto, dekleta pa nosijo enako pokrivalo kot moški, samo da je njihovo pošito s številnimi kovanci, odvisno od bogastva družine. Žene si spletajo lase v dve kiti, ki ju pripnejo spodaj

in zasukajo naprej čez ramena, dekleta pa ju zvijejo ob glavi. Nekatere se kitijo tudi z uhani. Mlade ženske, posebej kadar se praznično oblečejo, nosijo na glavi različne verižice, igle in druge drobnarije, ki so videti kot evropski nakit, so pa izdelane iz medenine in bakra z lažno pozlato in z lažnim dragim kamenjem. Iz enake kovine pogosto nosijo tudi prstane. Osnovno oblačilo, tako moško kot žensko, si vsak izdelava sam, samo pokrivalo moški kupi. (Stefanović Karadžić 1975 [1837]: 168)

Ta dokaj podroben opis oblačenja Črnogorcev so pozneje dopolnjevali mnogi avtorji in poudarjali, da je »črnogorska narodna noša« razkošna, elegantnega kroja, drznih barvnih kombinacij, izdelana iz prestižnih materialov, obogatena z zlato vezenino ipd. (glej npr. Milović 1982; Mrvaljević 2006; Radulović 1976). Predvsem pa so poudarjali dediščino dinastije Crnojevićev – ne le oblačilne, temveč tudi vse druge dediščine.

Pripadnostni kostum kot prestiž

V času Petra I. (vladal je od leta 1782 do 1820) in Petra II. Petrovića Njegoša (vladal je od leta 1831 do 1851) so se gospodarske razmere v Črni gori hitro izboljševale, kar je vplivalo na oblikovanje pripadnostnega kostuma na osnovi oblačenja Crnojevićev. Prav gospodarski napredek je omogočal posnemanje prestiža, ki ga je utelešala obleka Crnojevićev. »Šele za časa Petra I., ko smo priča gospodarskemu napredku in razvoju države, se Črnogorci vedno bolj zanimajo za svojo narodno nošo,« je v eni od knjig, ki je pred desetimi leti prinesla nekatera nova spoznanja o preteklem oblačenju Črnogorcev, poudarila Zorica Mrvaljević (2006: 56). Za odnos do pripadnostnega kostuma pa je bil pomemben tudi Berlinski kongres leta 1878, ko je Črna gora postala mednarodno priznana država; tedaj so začeli črnogorski pripadnostni kostum kot znak črnogorske nacionalne identitete prevzemati tudi nekateri muslimani in Albanci, ki so dotlej sledili lastnim tradicijam oblačenja. Svečana obleka Crnojevićev

ki so jo [ti] oblikovali, ko so bili močni in bogati, [je] postala narodna noša Črnogorcev kljub temu, da je bila draga [...]. Ta noša je znova zablestela na Njegošu – podobno kot je blestela na Đurđu Crnojeviću pred 350 leti. (Mrvaljević 2006: 61)

Podobno kot za pripadnostne kostume v drugi polovici 19. stoletja drugod po Evropi tudi za pripadnostni kostum Črnogorcev velja, da je bil izjemno drag – toliko bolj, ker se je razvil na podlagi preteklega oblačenja plemičev. Izrazito visoke cene moškega in ženskega pripadnostnega kostuma so v marsikateri hiši zahtevale odrekanje drugim dobrinam in kar največji napor, da so si ga lahko privoščili. Denar, ki je bil ob koncu 19. stoletja potreben za nakup tipiziranega pripadnostnega kostuma, bi sicer zadoščal za nakup skromne posesti (Mrvaljević 2006: 85). Ker je bila želja

Črnogorcev po tej prestižni obleki tako velika, da je resno bremenila gospodarstvo, je Nikola I. Petrović Njegoš (1841–1921) skušal z dekretom prepovedati izdelovanje in oblačenje »črnogorske narodne noše« (Mrvaljević 2006: 85). A tudi njegova prizadevanja niso imela pravega uspeha – Črnogorci so prestižno izdelane kose pripadnostnega kostuma spoštovali, želeli so jih imeti in ostali so v rabi.

Utrditev ideje o črnogorskem pripadnostnem kostumu v 20. stoletju

Do srede 20. stoletja je bila med ljudmi v Črni gori dokaj splošno razširjena obleka, pri kateri se je pripadnostno kostumiranje prepletalo s sočasno oblačilno modo. Večje spremembe v kroju, materialih in načinu izdelave vsakdanjih oblačil pa so se pojavile po drugi svetovni vojni, tj. z modernizacijo družbe, pospešeno industrializacijo in konfekcijsko izdelavo oblačil (Radojičić 1995).

Toda ob tem, ko se je pripadnostni kostum umikal iz vsakdanjega življenja Črnogorcev, so nekateri črnogorski avtorji vztrajno poudarjali, da je bila »narodna noša« Črnogorcev od nekdaj prestižna. Kot pravi *Zgodovina Črne gore* iz leta 1970, se

srednjeveška kraljevska dvorsko-plemiška obleka na srbskem dvoru ni bistveno razlikovala od njihove vsakodnevne obleke [...] zlasti bogati trgovci, obrtniki in premožni kmetje [pa so] sprejeli oblačilno modo plemičev, jo posnemali in prilagajali v skladu z možnostmi, ki so jih imeli. (Istorija Črne Gore 1970: 239)

Predstava o obleki Crnojevićev kot nacionalnem kostumu se je torej z vztrajnim ponavljanjem strokovnjakov usidrala v zavest Črnogorcev. V grobnici iz časa Crnojevićev, ki so jo odprli ob prenosu posmrtnih ostankov kralja Nikole in kraljice Milene na Čipuru, so našli gumb, trak in tkani-no, kakršne najdemo tudi v črnogorski »narodni noši«, kar »predstavlja prvorazredni materialni dokaz kontinuitete od tedanje dobe do današnjega časa« (Mrvaljević 2006: 42). Dejansko pa je bil zgodovinski razvoj oblačenja v Črni gori precej drugačen. Po zatonu dinastije Crnojevićev ob koncu 15. stoletja so nad Črno goro zavladali Osmani. Bogačiji sloj, ki je dotlej v tujini kupoval prestižne tkanine, je izgubil svojo veljavo, pomembna pa je postala domača izdelava blaga. Obleke, ki so jih mnogi sicer tudi pozneje krojili po zgledu oblačil iz časa dinastije Crnojevićev, so kmetje začeli izdelovati iz blaga, izdelanega v domačem okolju – pogosto iz grobega sukna in drugih doma izdelanih tkanin. V oblačenju so ohranili nekatere kose, ki so veljali za tradicionalne, a so hkrati med tristoletno osmansko nadvlado sprejeli oblačila, ki kažejo osmansko poreklo oziroma upoštevajo osmanske predpise. Pripadnostno kostumiranje naj bi bilo za Črnogorce in Črnogorke pomembnejše kot za nekatere druge narode Balkana (Vujačić 2008: 39). O tem je v resnici težko soditi, a

dejstvo je, da je bil vsaj v 19. in v prvi polovici 20. stoletja zlasti moški črnogorski pripadnostni kostum zelo spoštovan. Ljudje so ga izdelovali in nosili z izjemno pozitivnim odnosom do daljne preteklosti. Zelo verjetno je, da je bilo to posledica specifične črnogorske zgodovine. Poleg tega gre za plemiško dediščino in z njo povezane estetske sestavine, ki so znak prestiža in zbujačo ponos. A čeprav je bil nastanek pripadnostnih kostumov v literaturi že pojasnjen, je mit o neprekinjeni povezavi med oblačenjem Crnojevičev in sodobnim pripadnostnim kostumom Črnogorcev še vedno živ.

Literatura

ANDREJIĆ, Ljubomir: *Bibliografija o narodnoj nošnji jugoslovenskih naroda*. Beograd: Etnografski muzej, 1976.

ANDREJIĆ, Ljubomir: *Bibliografija o narodnoj nošnji jugoslovenskih naroda: 2*. Beograd: Etnografski muzej, 1994.

BARNARD, Malcolm: *Moda kot sporazumevanje*. Ljubljana: Sophia, 2005.

BARTHES, Roland: *Système de la mode*. Pariz: Éditions du Seuil, 1967.

BARTHES, Roland: *Retorika Starih / Elementi semiologije*. Ljubljana: ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990.

BASKAR, Bojan: Njegoš na Jadranu: Kaj imata črnogorski nacionalni pesnik in njegovo »gorsko zatočišče« opraviti z Mediteranom? *Glasnik SED* 56 (1–2), 2016, 14–26.

DE VOS, George in Lola Romanucci-Ross: Ethnic identity: Psychocultural perspective. V: Lola Romanucci-Ross in George De Vos (ur.), *Ethnic identity: Creation, conflict, and accommodation*. Walnut Creek, London in New Delhi: Sage, 1995, 349–379.

DRAGIĆEVIĆ, Risto: Nekoliko arhivskih podataka o crnogorskoj narodnoj nošnji i crnogorskom oružju. *Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju* II, 1962, 23–57.

DURKOVIĆ JAKŠIĆ, Ljubomir: Njegoševa nošnja. V: Mitar S. Vlahović (ur.), *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901–1951*. Beograd: Naučna knjiga, 1953, 164–173.

GALOVIĆ, Milan: *Moda, zastiranje i otkrivanje*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2001.

ECO, Umberto: *Kultura, informacija, komunikacija*. Beograd: Nolit, 1973.

HOLY, Ladislav: *The little Czech and the great Czech nation: National identity and the post-communist transformation of society*. Cambridge: University Press, 1996.

HUSEBY-DARVAS, Eva: The search for Hungarian national identity. V: Lola Romanucci-Ross in George De Vos (ur.), *Ethnic identity: Creation, conflict, and accommodation*. Walnut Creek, London in New Delhi: Sage, 1995, 161–195.

ISTORIJA Crne Gore. Titograd: Redakcija za istoriju Crne Gore, 1970.

JUŽNIĆ, Stane: *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1993.

KALE, Jadran: Je li »narodna nošnja« narodna? *Etnološka tribina* 38 (31), 2009a: 109–126.

KALE, Jadran: *Narodne nošnje i kultura odjevanja u sjevernoj Dalmaciji*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2009b.

KNIFIC, Bojan: »Ko v nošo se odenem...«: Vprašanja pripadnostnega kostumiranja s posebnim pogledom na kostumiranje narodno-zabavnih ansamblov. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2008.

KNIFIC, Bojan: *Folklornikom s(m)o vzeli noše: Kostumiranje folklornih skupin – med historično pričevalnostjo in istovetnostjo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.

KOVAČEVIĆ, Jovan: *Srednjovekovna nošnja balkanskih Slovena*. Beograd: SANU, 1953.

LOSCHKE, Ingrid: *Mode, Verführung und Notwendigkeit*. München: Bruckmann, 1991.

MATHISEN, Stein: Folklore and cultural identity. V: Pertti J. Anttonen in Reimund Kvideland (ur.), *Nordic frontiers*. Turku: Nordic Institute of Folklore, 1993, 35–47.

MIJATOVIĆ, Čeda: Studije za istoriju srpske trgovine XIII i XIV-og veka. *Glasnik Srpskog učenog društva XXXVIII*, 1873, 79–141.

MILOVIĆ, Jevto M.: »Skice iz Albanije i Crne gore« Franca Ludviga Veldena. *Glasnik odjeljenja umjetnosti* 4, 1982, 45–58.

MRVALJEVIĆ, Zorica: *Crnogorska narodna nošnja*. Podgorica: JU Muzeji i galerije Podgorica, 2006.

NJEGOŠEVA noša, *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 1–2, 1952.

POLJAK ISTENIČ, Saša: Texts and contexts of folklorism. *Traditiones* 40 (3), 2011, 51–73.

RADOJIČIĆ, Dragana: *Nošnja i barokna odjeća u XVIII vijeku*. Nikšić: Istorijski institut Crne Gore, 1995.

RADULOVIĆ, Zorica: Crnogorska muška kapa. *Glasnik cetinjskih muzeja* 9, 1976, 103–118.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja: Razmišljanje o »narodnoj nošnji« i modi. *Narodna umjetnost* 13 (1), 1976, 113–122.

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana: Etnološki muzeji in nacionalna identiteta: Slovenski etnografski muzej. *Etnolog* 13, 2003, 31–57.

STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, Vuk: *Crna Gora i Crnogorci*. Cetinje: Obod, 1975 [1837].

STRORAAS, Randi: Clothes as an expression of counter-cultural activity. *Ethnologia Scandinavica* 16, 1986, 145–158.

SVENSEN, Laš, Fr. H.: *Filozofija mode*. Beograd: Geopoetika, 2005.

VOJNOVIĆ-TRAŽIVUK, Branka: Teorijska razmatranja o narodnoj nošnji. *Ethnologica Dalmatica* 10 (1), 2001, 81–87.

VUJAČIĆ, Lidija: *Kultura odijevanja kao oblik komunikacije – sistemi odjevnih »kodova«*. Podgorica: Pobjeda, 2008.

ŽAGAR, Janja: Moda – družbena vzgoja okusa: Pogajalsko razmerje med modo oz. modno ponudbo. *Etnolog* 25, 2015, 155–180.

Clothing identification of the Montenegrins:

Affiliated costuming developed on the basis of the clothing heritage of the Crnojević dynasty

Like those of many European nations, affiliated costumes of the Montenegrins began to develop in the period of the formation of the Montenegrin nation in the 19th century. The basis of their costumes, however, was much older. While in other parts of Europe these costumes were generally patterned after the clothing style of the rural population the Montenegrin affiliated costumes were modelled on the festive clothing of the noble family of Crnojević, which lived in the second half of the 15th century. In the 19th century, the family was perceived as the pillar of the Montenegrin people and a proof that a nation consists not only of the rural population but of the higher classes as well. The selection of the clothing style of the nobility, which emphasized expensive fabrics, was also a reaction of the people who wanted to exhibit resistance to the Ottoman rule which in the period between the 15th and the 19th century limited the choice of dress for the common people. An important role in this process was played by intellectuals, particularly the Serbian romantic scholar Vuk Stefanović Karadžić. Due to the noble origin of the Montenegrin affiliated costume, whose manufacture was quite expensive, the role of wealthy elites was equally important. The notion that also the less affluent Montenegrins have always worn prestigious clothing strengthened even further in the 20th century through a number of *quasi* scholarly studies.

